

Sabrina Petra Ramet

Čija demokracija? Nacionalizam, religija i doktrina kolektivnih prava u srednjoj i jugoistočnoj Europi nakon 1989.

Zagreb: Alinea, 2001., 223 str.

Autorica ove knjige rođena je u Londonu, a od desete godine živi u SAD-u. Na Kalifornijskom Sveučilištu UNCLA 1981. je obranila doktorat s temom *Nacionalizam i federalizam u Jugoslaviji*. Od 1983. do 2001. predaje Međunarodne studije na Sveučilištu u Washingtonu, a od kolovoza 2001. Političke znanosti na Sveučilištu znanosti i tehnologije u Trondheimu (Norveška), gdje danas i živi.

U »Predgovoru« je naznačen spektar interesa istraživanja: »...kad je riječ o *doktrini kolektivnih prava* ... u pitanju je tvrdnja koju promiču *etarhisti*: da ljudi imaju pravo gušiti kulture i religije manjina koje žive unutar njihovih granica, diktirati moralna pitanja i protjerati ili masakrirati one koji se ne uklapaju u njihove tlapnje homogeniziranih utopija« (Ramet, 2001: 11). Već uvodni dijelovi knjige signaliziraju da je pred nama zanimljiva ali i nestereotipna literatura sa Zapada: kritizira se geostrategija vodećih zapadnih zemalja te omiljene teze zapadne intelektualne i političke javnosti o etničkim sukobima.

Središnja sintagma kojoj se u knjizi posvećuje najviše prostora je doktrina *kolektivnih prava*, što se razumijeva prije svega kao uvjerenje jedne skupine da posjeduje neka prava koja pretežu nad pravima druge, a toj drugoj skupini tek tolerancija i blagonaklonost prve omogućuje određenu razinu prava. I dok su zahtjevi tipa kolektivnih prava obilježja tranzicijskih društava srednje i istočne Europe, zapadne demokracije su prepoznatljive po drugim oblicima prava, *individualnim i socijetalnim*. Individualna prava se odnose na pojedinca kao građanina i držav-

ljanina, a socijetalna označavaju pravo građanstva kao kolektivnog entiteta i vidljiva su u razvoju socijalne države i njezinih institucija (zdravstvena zaštita, školstvo, javni prijevoz, kultura i sl.).

Iako nacionalizam prepoznaje kao modus pojavljivanja i nametanja kolektivnih prava vlastite (nacionalne) skupine, autorica i ovdje pokazuje majstorstvo u analitici segmentata novijih socijetalnih tvorevina, uočavajući svu višeznačnost i multidimenzionalnost nacionalizma, što *eo ipso* otežava njegovu definiciju. Nacionalizam može sadržavati pozitivne i negativne elemente, što ovisi o konkretnoj povijesnoj situaciji. Dakle, autorica nacionalizmu ne pristupa apriorno i isključivo, već analitički i suptilno. To se jasno uočava na primjeru ilirskog pokreta i ustaške ideologije kao oblika hrvatskoga nacionalizma s oprečnim predznacima.

Neki drugi primjeri s prostora bivše Jugoslavije pokazuju funkcioniranje kolektivnih prava i njihovo pretvaranje u nacionalnu ili religijsku isključivost, s ciljem dominacije vlastite skupine. Kao doista indikativan primjer navodi se govor Dobrice Ćosića 1993., ondašnjeg predsjednika Jugoslavije, na Palama: »Gdje god ima srpskih kuća, gdje god je srpsko tlo i gdje se govori srpski jezik, postojat će i srpska država« (Ramet, 2001: 21).

U sferi religije, doktrina kolektivnih prava zahtijeva (a i realizira) uvođenje kršćanske molitve i unošenje kršćanskih simbola u škole. Škole, koje bi u civilnom društvu trebale biti oslobođene religijskog utjecaja, postaju poligonom za nametanje religijske prakse, najčešće samo jedne religije. Na javnoj sceni se promiče komformizam, uporaba jednoga jezika na određenom teritoriju, štovanje jednog boga i sl.

U poglavlju »Istočna Europa: povratak u budućnost« uspoređuju se 1918. i 1989. godina i pritom pronalaze neke sličnosti. U objema tranzicijskim godinama prisutan je kaos, revolucionarna previranja i lokalni sukobi.

Iako u »Uvodu« naglašava kako etnička mržnja nije konstanta Istočne Europe, nešto kasnije autorica, čini nam se, upada u zamku, ističući kako etničke mržnje ne postoje od davnina, već su »dar« velikih sila tim društvima. Tu se, dakle, etnička mržnja pojavljuje kao analitičko sredstvo za objašnjenje sukoba u Istočnoj Europi. Je li baš tako? Neka relevantna istraživanja (npr. IDIS-ov projekt *Položaj naroda i međunacionalni odnosi u Hrvatskoj*, 1991.), kao i više renomiranih autora (Županov, Katunarić) pokazuju da je suživot u bivšoj Jugoslaviji bio visoko internalizirana vrednota u kolektivnom imaginariju Hrvata i Srba, pa je ipak došlo do sukoba s posljedicama koje su razorile mrežu primarnih socijalnih odnosa. Sukobi se očito ne mogu objasniti etničkom mržnjom, bilo vjekovnom ili »uvezenom« iz svjetskih centara moći. Posrijedi je bio proces osamostaljenja odnosno zahtjeva pojedinih južnoslavenskih nacija za vlastitom državom, kao i sprečavanje, sve do oružane intervencije, takvih zahtjeva. Ratovi na prostoru bivše SFRJ nisu nastavak i rezultat etničke mržnje, već političke instrumentalizacije povijesnih resantimana (koji uključuju i etničku mržnju) u svrhu redistribucije teritorija i političke moći.

Posljedica ratova je razoreno društvo, s mnoštvom retrogradnih i predmodernih pojava i procesa: nepotizma, problema slobode medija, vjerske zadrnosti i kriminala.

Autorica rabi nedovoljno poznat termin *etnarhija*, čiji je tvorac G. M. Tamos, a obilježava situaciju u kojoj vlast ne bi trebala pripadati građanima nego podskupini državljana, određenoj etničkom, rasnom ili vjerskom homogenošću.

Nešto slično je, tvrdi, prepoznatljivo u bivšoj SFRJ, gdje tri države nastale njezinim raspadom (Srbija, Hrvatska i obje polovice BiH) funkcioniraju kao nacionalne a ne građanske države.

Slijedi prikaz doktrine *kolektivnih prava*, primijenjen na slučajeve Mađara u Transil-

vaniji, Turaka u Bugarskoj, Albanaca u Makedoniji, Srba u Hrvatskoj i na postdaytonsku Bosnu.

Pišući o Srbima u Hrvatskoj, autorica polazi od migracijskih kretanja u doba Osmanlijskih prodora prema Zapadu i smješta dolazak Srba u Hrvatsku u 16. stoljeće. Doseljavanje je, osim turske prisile i straha od osvajanja, poticala i Austro-Ugarska. Srbi postaju krajišnicima i brane istočne granice Carstva. Ilirski preporod se navodi kao primjer nastojanja hrvatskih intelektualaca da Hrvati i Srbi usklade stavove o južnoslavenskom pitanju. Hrvatsko-srpski odnosi su prolazili kroz razdoblja suradnje, ali i krvavih prekiđa i sukoba. Posebno tragično je bilo razdoblje tzv. NDH, u kojoj je genocidnim metodama broj Srba u Hrvatskoj prepolovljen.

Nakon Drugoga svjetskog rata, i pored ideološke definicije međunacionalnih odnosa (»bratstvo i jedinstvo«), njezine političke operacionalizacije pod paskom vladajuće (i jedine) stranke, kao i razvijene mreže primarnih socijalnih odnosa, međunacionalni odnosi Hrvata i Srba bili su donekle traumatizirani. Osim »neugodnih« istina o Drugome svjetskom ratu, tome je pridonio i neproporcionalan udio pojedinih skupina u hrvatskim organima vlasti. I dok je nadzastupljenost Srba u SKH bila donekle i razumljiva, za onu u hrvatskoj policiji mnogo je teže naći opravdanje. Gušenje maspoka u Hrvatskoj 1971. bio je i kraj rasprave o nacionalnom pitanju, koje se dvadeset godina kasnije dramatično aktualizira.

Započelo je sa srpskim nacionalizmom, što autorica dobro primjećuje, navodeći 1986. godinu i Memorandum SANU, koji je proširio zebnju među Srbima u Hrvatskoj, uvjeravajući ih da ne mogu živjeti s Hrvatima; to je bilo četiri godine prije nego što je Tuđman izabran za predsjednika.

Autorica razmatra i autonomne razloge pojavljivanja hrvatskog nacionalizma. Slažemo se sa stavom autorice da je Tuđman prijateljima srpskih nacionalista suprotstavio

hrvatski nacionalizam. Upravo takva politika integralnog nacionalizma (Sekulić) nanijela je štetu pravednoj i legitimnoj borbi Hrvatske protiv srpskog osvajanja izvana i iredentizma iznutra te izolirala Hrvatsku od modernih/postmodernih političkih procesa. Odmak od politike integralnog nacionalizma (koji se već događa) označit će proces uspostave kvalitetnije demokracije i ojačati prava svih hrvatskih građana. Prema izvješću Helsinki Watcha, oko 200.000 Srba pobjeglo je iz zapadne Slavonije i Krajine tijekom vojnih akcija Hrvatske vojske 1995. U recentnom vremenu aktualan je povratak Srba i problem reintegracije pripadnika srpske manjine u lokalne zajednice.

Postdaytonska Bosna također je predmet analize u knjizi. Navode se dobre strane Daytona (prekid rata, pravo na povratak ratnih migranata i uhićenje ratnih zločinaca), ali i one loše (nastavak podjele BiH, nedovoljno smanjenje nacionalizma i promicanje etničke mržnje). Autorica razmatra i pravo na samoopredjeljenje i nacionalnu samostalnost: »Nitko dosad nije uspio pokazati zašto bi se trebalo prihvatiti koncepciju prava na nacionalno samoodređenje ili zašto bi ljudi istog soja nužno morali živjeti zajedno ...«, ali: »... pa ipak, nedvojbeno postoje slučajevi kad neki narod ima pravo otcijepiti se od postojeće vlasti ili tražiti autonomiju. Te se slučajeve može potražiti tamo gdje postojeća vlast sustavno postupa protivno općem umu«. I dalje: »Prema tom argumentu, otcjepljenje Slovenije, Hrvatske, Makedonije i BiH bilo je u krajnjoj instanci moralno opravdano, ne na temelju neke iluzorne koncepcije nacionalnog samoodređenja, nego zbog prijetnji kojima su te republike bile izložene kao posljedica sve veće političke moći S. Miloševića i rastuće plime srpske ksenofobije«. I dok je etički moment u analizi neupitan, ostaje upitno koliko autorica respektira povijest južnoslavenskih naroda i organizacijske oblike njihovih država ili državnosti. Ako se prihvatiti teza o Jugoslaviji kao konglomeratu

naroda, teza je prihvatljiva. No smatramo da se u SFRJ, nisu slučajno »nagomilali« različiti narodi, nego su se udružili oni koji su već imali svoje političke tvorevine ili su ih stvorili u antifašističkoj borbi. A pravo na udruživanje povlači za sobom i pravo na razdruživanje. Jer, koncepcija nacionalnog samoodređenja nije, kako ju autorica naziva, iluzorna, već legitimno pravo naroda (kao političkoga, a ne etničkoga konstrukta) bivše SFRJ na samoodređenje, sadržano i u njezinu posljednjem ustavu.

Treći primjer s prostora bivše zajedničke države obrađen je u posebnom poglavlju »Kosovski Albanci«. Navodi se podatak da je između 1990. i 1995. godine 300–400.000 Albanaca pobjeglo s Kosova (oko 200.000 zatražilo je azil u Njemačkoj). Beogradska politika etničkog čišćenja i apartheida na Kosovu, koja već dugo traje, praćena je povremenim nastupima albanskog nacionalizma. Jedan takav primjer je talijanska okupacija Kosova u Drugom svjetskom ratu i protjerivanje 70.000–100.000 Srba. Mogućnost suživota na Kosovu svedena je na minimum, pa će se iseljavanje (i Srba i Albanaca) vjerojatno nastaviti.

U »Zaključku« se razmatraju *kolektivna prava u dijalektici povijesti*. Autorica navodi da Lenjin i Wilson inzistiraju na samoodređenju samoproglašanih skupina. Naravno, ostaje pitanje koje skupine imaju a koje nemaju pravo na odcjepljenje? U realnom životu to pitanje najčešće nije akademsko već realpolitičko i (do)tiče se političke moći neke skupine i njezine relacije prema drugim skupinama. Zašto negdje dolazi do odcjepljenja (slučajevi bivših SSSR-a i SFRJ), a drugdje ne? Autorica s pravom smatra da je objašnjenje u *legimitetu*. Tamo gdje država ima legitimitet u stanovništvu i kod različitih skupina (posebno etničkih/nacionalnih) manja je mogućnost samoodređenja, što se uglavnom operacionalizira kroz odcjepljenje. I obrnuto: gdje je multietnička država iznutra problematičnija, rascjep po nacionalnoj

osnovi je vrlo vjerojatan. (Ali, u tom se slučaju to pravo treba do kraja respektirati, a ne ga smatrati iluzornim!)

Na kraju se autorica vraća središnjoj temi rada: oblicima prava i njihovoj primjeni. Za socijalizam je bila karakteristična varijanta *socijetalnih prava*, a s tranzicijskim procesima na javnoj sceni je prisutnija doktrina *kolektivnih prava*, koja se najčešće javljaju u obliku pojačanog nacionalizma. Borba između pristalica *individualnih, kolektivnih* i *socijetalnih prava*, prema mišljenju Sabine Ramet, vodi se i vodit će se i dalje kako u Istočnoj Europi, tako i u svijetu kao cjelini. Dodajmo da će razvitak društva prema demokratičnijim i humanijim (koliko god to otrcano zvučalo!) oblicima življenja korespondirati s jačanjem individualnih i socijetalnih prava i slabljenjem zahtjeva za kolektivnim pravima. A u samoodređenju naroda (kao organiziranih građana a ne pojedinog etnosa) na određenom, politički definiranom teritoriju vidimo prije ostvarenje onoga što autorica smatra socijetalnim pravima, a ne kolektivnih. Pritom ne zanemarujemo činjenicu da je u tom procesu došlo (uslijed raznih okolnosti) do jačanja, a onda na nesreću i do (pre)dominacije kolektivnih prava, i to u obliku *integralnog nacionalizma* (u našem slučaju hrvatskoga), sa svim negativnim posljedicama po nehrvatsko stanovništvo, pogotovo Srbe.

Knjiga Sabine Ramet je napisana u okviru preciznih teorijskih postavki i strogo (u znanstvenom smislu) definiranih pojmova. Njezina zanimljivost i aktualnost proizlazi iz dobrog povezivanja teorijskog okvira i apstraktnih razina s tranzicijskim procesima u Istočnoj Europi.

Uz određene diskutabilne operacionalizacije i problematične primjene pojmovne konstrukcije, ističemo ovu knjigu kao značajan prilog razumijevanju političkih procesa u tranzicijskim društvima istočne Europe. U slučaju Hrvatske (koja nas najviše zanima) takve analize omogućuju kritičko prevred-

novanje intelektualnih opservacija, a još više političke prakse proteklog desetljeća.

Dragutin Babić

*Institut za migracije i narodnosti,
Zagreb*

Mojca Pajnik, Petra Lesjak-Tušek,
Marta Gregorić

Immigrants, who are you? Research on Immigrants in Slovenia

Ljubljana, Mirovni inštitut, 2002., 143 str.

Poticaj za nastanak ove knjige bio je slučaj posjet novinara Centru za azilante u Ljubljani. Autorice, zgrožene životnim uvjetima i tretmanom imigranata, odlučile su detaljnije istražiti taj problem. U travnju i svibnju 2001. provele su istraživanje u pet centara za prihvata izbjeglica i azilanata na području Slovenije. Nekoliko mjeseci kasnije je u izdanju Mirovnog inštituta iz Ljubljane objavljena na slovenskom jeziku knjiga *Prebežniki, kdo ste?*, a godinu dana kasnije i na engleskom jeziku, pod naslovom *Immigrants, who are you?*. Knjiga se bavi jednom vrlo zanimljivom, aktualnom, ali i osjetljivom temom: imigrantima, odnosom politike i javnosti prema njima u Sloveniji, njihovim razmišljanja i problemima. Pajnik, Lesjak-Tušek i Gregorić vrlo oštro kritiziraju vladajuće strukture Slovenije u njihovu odnosu prema imigrantima, kao i medije i slovensku javnost.

Zemlje Europske unije, uz SAD i Kanadu, glavna su odredišta imigranata. Njihov visok stupanj ekonomskog razvitka i demokracije privlači imigrante iz ekonomski nerazvijenih i nedemokratskih zemalja. Europska je unija unutar svoje zajednice stvorila svijet bez granica, ali je zato svoje vanjske granice dobro zatvorila za sve doseljenike izvan zemalja EU. Već u predgovoru autorice vrlo oštro kritiziraju zemlje Europske unije i Sloveniju koja je kao kandidat za ulazak